

Robertsfors – Riksintresse för kulturmiljövården

VÄGLEDNING FÖR ROBERTSFORSBOR

INNEHÅLL

VÅR HISTORIA FINNS I LANDSKAPET OCH BEBYGGELSEN

Järnets tid	4
Jord- och skogsbruk	5
Industri och högteknologi	6

VILKA HAR FORMGIVIT ROBERTSFORS?

ROBERTSFORS ÄR EN KULTURMILJÖ AV RIKSINTRESSE

Vad är en kulturmiljö, en kulturhistorisk värdefull byggnad och en kulturmiljö av riksintresse?	7
Varför Robertsfors?	10
Roller och ansvar	12

BRUKSOMRÅDET

Framväxt	16
Uttryck och värden	16

EGNAHEMSOMRÅDET/ TRÄDGÅRDSSTADEN

Framväxt	18
Uttryck och värden	18

BRÄNNAN

Framväxt	22
Uttryck och värden	22

STILAR

Jugendstil/nationalromantik	24
1920-talsklassicism	24
Varianter av funktionalism	25
Miljonprogrammets villor – modernism	26
Allmogeromantik	26
Fabriksarkitektur	27

FÖR FASTIGHETSÄGARE

Att ta hand om bebyggelsens kulturhistoriska värden	28
---	----

VANLIGA FRÅGOR OCH SVAR

TIPS FÖR FASTIGHETSÄGARE

Fasader, färgsättning och tak	30
Fönster och entréer	32
Trädgårdsmiljöer och uthus	34
Utvändiga ändringar och tillbyggnader	37

Förord

TÄTORTEN ROBERTSFORS har en lång och intressant historia av betydelse för hela Sveriges utveckling. Utvecklingen avspeglar sig tydligt i byggnader, gatusystem, industriminnen och i det omgivande landskapet. Därför är delar av Robertsfors ett riksintresse för kulturmiljövården. Orten är alltså kulturhistoriskt värdefull i ett nationellt perspektiv! Medan många andra bruksorter tynat bort eller förlorat de kulturhistoriska värdena efter sina järn- och träepoker lever Robertsfors vidare med bibehållna värden.

Syftet med den här vägledningen är att du som Robertsforsbo ska få en samlad information om riksintresset; vad omfattas och varför, vilka värden kommer till uttryck och hur kan vi bevara och använda dem inför framtiden? Vad gäller och vart ska jag vända mig med mina frågor. Vem har ansvar för vad?

Det finns många spännande årsringar i Robertsfors, från 1700-talets arbetarbostäder och 1800-talets industribyggnader i Bruksområdet till 1900-talets egna hem och villor i Egnahemsområdet och på Brännan. De är alla värda att uppmärksamma och vara stolta över. Är det viktigt att en Orts årsringar är kända och bevaras? Ja! De kan bidra till kunskap och stolthet, långsiktig hållbarhet, utveckling och attraktivitet. Vi hoppas att det klargörs i den här vägledningen.

Sist, men inte minst: Alla fastighetsägare har ett ansvar för att ta hand om sitt hus på ett varsamt sätt, även i de områden som inte ingår i riksintresset. All bebyggelse, i hela Robertsfors, betyder mycket för hur vi upplever orten med den intressanta historien och utvecklingen.

Ulf Lindberg

LÄNSANTIKVARIE
LÄNSSTYRELSEN VÄSTERBOTTEN

Vår historia finns i landskapet och bebyggelsen

För 300 år sedan var Robertsfors en liten by som hette Edfastmark. Här fanns då fem bondgårdar och två soldattorp. År 1759 började förvandlingen till bruksort. Platsen var perfekt för ett järnbruk genom läget vid Rickleån och med god tillgång på skog samt närhet till havet. En av ägarna, Robert Finlay, gav namn till bruket. Under 1800-talet utökades verksamheten med sågverk och stort jordbruk. Pappersmassa tillverkades i en fabrik under åren 1903–1948. En Spritfabrik

kom igång under slutet av den perioden. Efter det har verkstadsindustri och högteknologi dominerat näringslivet i Robertsfors, som till stor del vilar på traditioner från 1700-talet.

Robertsfors har utvecklats från patriarkal bruksort till ett nutida kommuncentrum och det avspeglar sig i landskapet och bebyggelsen. Vi ser hur företagsamma människor har arbetat, bott och levt sina liv i Robertsfors under lång tid.

JÄRNETS TID

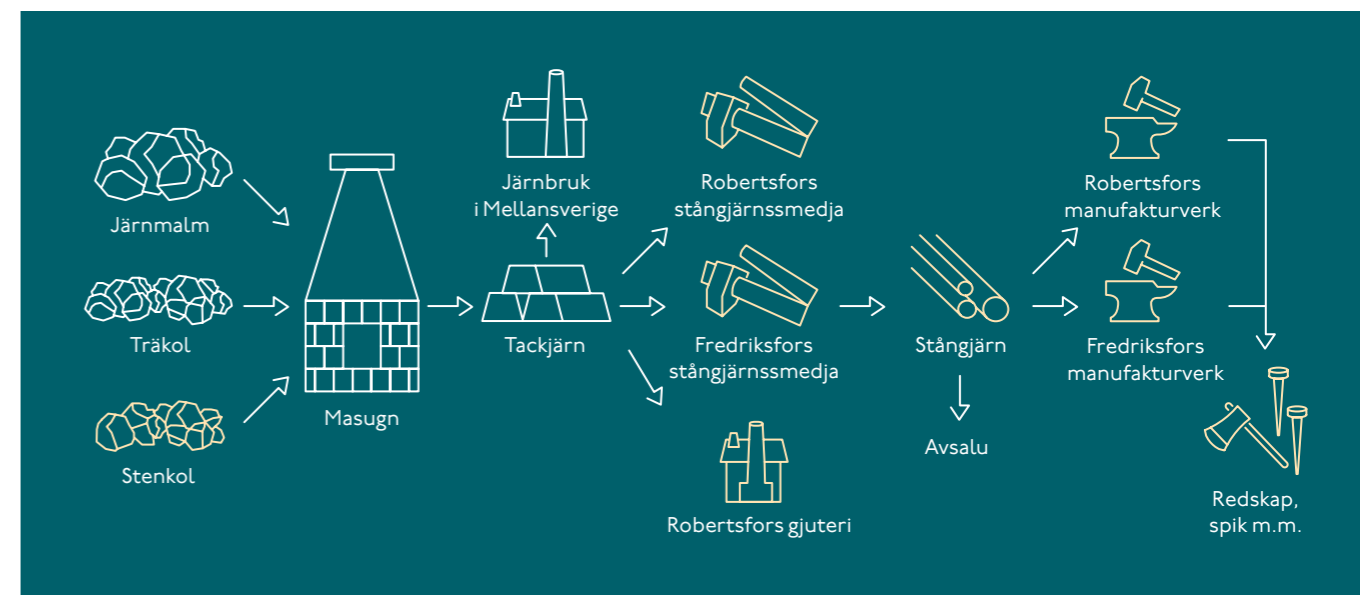
År 1759 kom de första bruksarbetarna till byn Edfastmark. De hade rekryterats från Forsmarks bruk i Uppland, som ägdes av John Jennings. Han och kompanjonen Robert Finlay startade järnbruket i Edfastmark, och strax därefter bruket i Olofsfors, åtta mil söderut. Billiga transporter på vatten gjorde etableringar längs Västerbottenskusten möjliga.

Tillgången på skog att göra kol av var en förutsättning för bruket. Det var stor brist på kol för att driva masugnarna söderut. Träkol till Robertsfors bruk tillverkades av egen och byallmännings skog. Inköp skedde också i trakten. I masugnen, som stod klar 1760, smältes järnmalm

från gruvor i Roslagen för att sedan transporteras tillbaka som tackjärn till köpare i Mellansverige. Lastageplatsen låg i Sikeå, dit landsväg bröts.

Tillgång på vattenkraft var också avgörande. Rickleån drev till att börja med masugnen och senare bland annat smedjor, hammare och elkraftverk.

Om järnet kunde förädlas på plats skulle lönsamheten bli större. År 1782 anlades därför en smedja för tillverkning av stångjärn. Stångjärnet användes i sin tur till manufaktur (färdiga produkter) som kunde säljas dyrare än tackjärn. I en manfaktursmedja tillverkades redskap och spik. Masugnen hade hög kapacitet och konjunkturerna var nu goda. Bolaget köpte mer skog, också runt Pålboleån i Johannisfors utanför Sävar. Även där anlades en smedja.

Produktionen i Robertsfors år 1760 (vita figurer) och hur den hade utvecklats hundra år senare (gula figurer). Masugnen, hjärtat i verksamheten, var byggd som en stor skorsten. I toppen tippades malm, kol och kalksten. Stora bälgar blåste in syre så att smältan blev 2 000 grader. Järnet rann ut i formar och stelnade till tackor. Av slaggen gjordes tegel som användes till husbyggnationer. Tackjärnet bearbetades till smidbart stångjärn. Det mesta stångjärnet såldes. En liten del förädlades i manfaktursmedjorna.

Två viktiga naturtillgångar – vatten och skog – var grundförutsättningarna för Robertsfors järnbruk. Rickleån drev masugnens bälgar, hammare och uppfodringsverk. Av skogen tillverkades kol som behövdes för att smälta järnet.

På 1820-talet byggdes ett gjuteri vid bruket. Där förädlades tackjärn till bland annat järngrytor. En ny stångjärnsmedja uppfördes 1840 vid Kvarnfallet, en mil västerut. Platsen fick namnet Fredriksfors efter en av ägarna – Gustaf Fredrik Ekenstam. Nu började bolaget köpa tackjärn också från andra bruk och en del av bränslet bestod av importerat stenkol. En smedja för manufaktur byggdes också. Produktionen gick för högtryck och nådde sin höjdpunkt under 1840- och 50-talen. Förutom spik tillverkades till exempel kättingar och läs. På 1860-talet anlades en mekanisk verkstad samtidigt som stångjärnsproduktionen ökade. Men snart blev det billigare att köpa tackjärn än att tillverka det själv. Masugnen lades ned liksom gjuteriet. Samma sak skedde snart med stångjärnet, vilket gjorde att stångjärnsmedjorna lades ned i Fredriksfors 1891 och i Robertsfors 1898. Nu fanns bara mekaniska verkstaden kvar.

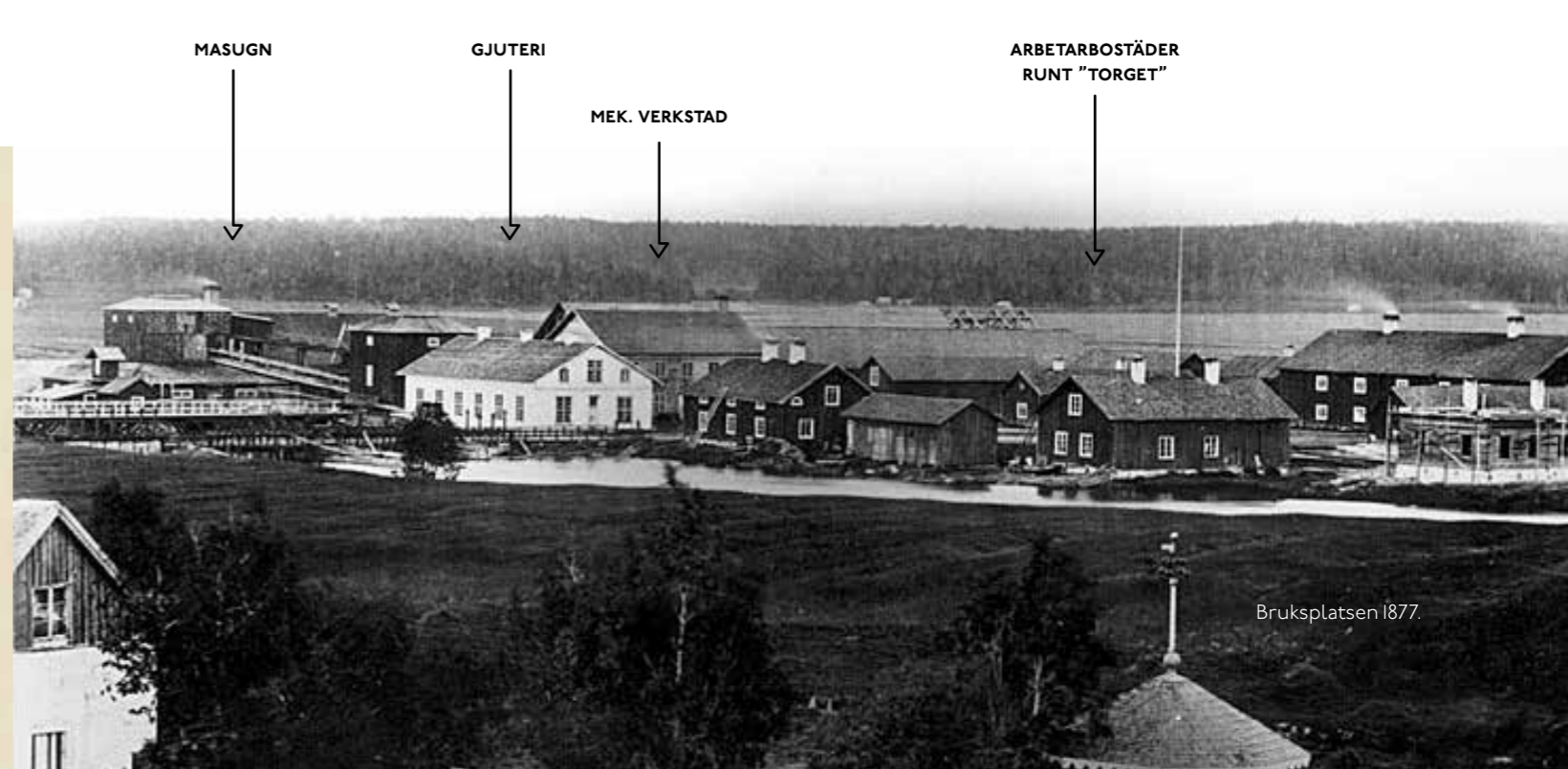
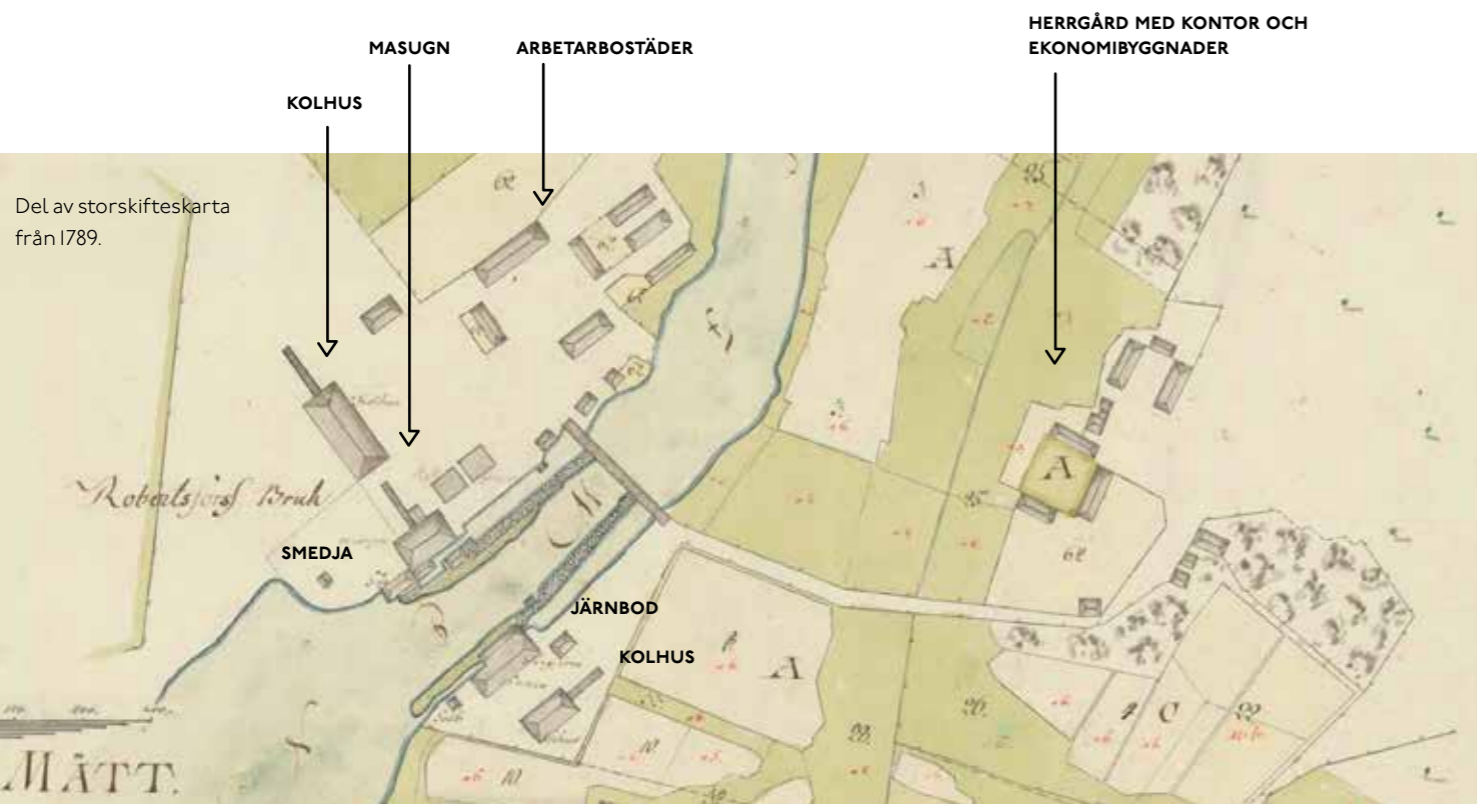
JORD- OCH SKOGSBRUK

För att ordna mat till de anställda startades ett lantbruk. Foder behövdes till mjölkkor och köttjur, hästar och oxar. Stora röjnings- och dikningsprojekt sattes igång på 1800-talet för att utvidga ängs- och åkermarken på Slyet, men också öster om ån. Jordbruket blev ett av de största i länet och fungerade som förebild för många norrländska jordbruk. Av slaggtegel från järnbruket byggdes 1860–1865 ett stort stall och ladugård samt mejeri och personalbostäder. En agronom anställdes och mejeriverksamhet kom igång. Det gjordes försök med olika djurraser och sorter av korn, havre och potatis. Lin och hampa odlades under en period. Jordbruket, som var det största i länet långt in på 1900-talet, avvecklades 1968.

Under 1830-talet utvecklades en lönsam sågverksindustri, som blev en av de större i länet. Sågen drevs med vatten-

Släkten Kempe står för den längsta ägarepoken i brukets historia. Seth Kempe var VD i Robertsfors AB under perioden 1899–1928.

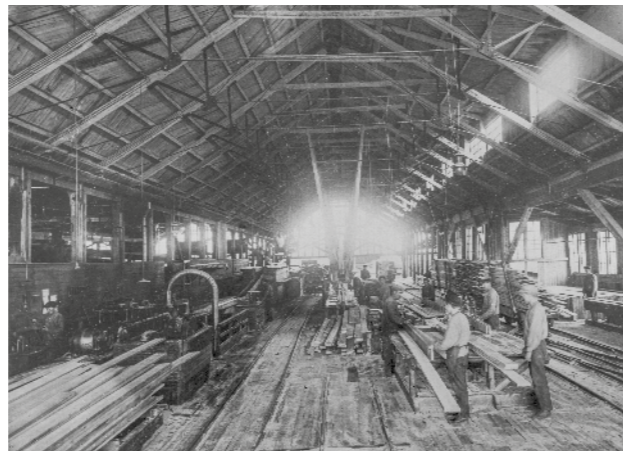
Bruksplatsen 1877.

Ovan: Mejeriet, som drevs mellan åren 1863 och 1911, är det äldsta i länet. Statens mejeriskola var förlagd hit under flera år. Sex elever utbildades årligen av ladugårdsförmannen, mejeristen, statsagronomen och folkskolläraren. Verksamheten understöddes av staten och Västerbottens läns hushållnings-sällskap.

Till höger: Såghuset.

Robertsfors är ett industri- och servicesamhälle som vilar på traditioner från 1700-talet. Det är den enda kommunen i Norrland som har sitt centrum i en gammal bruksort.

kraft och byggdes vid en damm i Mårsforsen, eller Sågforsen som den kom att kallas. Timmer till sågen flottades på Rickleån och sorteringsverket låg ovanför forsen.

Vid 1800-talets slut stod familjen Kempe som ägare till Robertsfors bruk. Då ingick sågverk, mekanisk verkstad, jordbruk och stora skogsområden i verksamheten. Järnbruket var nu nedlagt och skogen fick allt större betydelse i Robertsfors AB, som bolaget nu hette. Sågen byggdes ut och elektrifierades, vilket gjorde det möjligt att såga vintertid. De sågade trävarorna fördes på räls till Sikeå hamn.

Tekniken att framställa pappersmassa slog igenom vid sekelskiftet 1900 och en massafabrik stod klar några år senare, inte långt från sågen. Som bränsle användes ved och sågavfall. Den första lasten på 295 ton massa skeppades till England.

De stora, viktiga skogsarealerna skulle skötas uthålligt, och banbrytande, uppmärksammade försök gjordes med bland annat gödsling med träaska från fabriken och dikning – 162 mil diken grävdes i skogarna! Skogsförvaltning blev en viktig del i företagandet.

Under 1900-talets första årtionden behövdes fler bostäder för industriarbetarfamiljerna och ett Egnahemsområde lades ut norr om bruksområdet. Tomterna gjordes rymliga

för att möjliggöra självhushåll och trädgårdsodling.

Lönsamheten började svikta för både såg och massafabrik. Konkurrensen hårdnade och den sista plankan sågades 1936. Massafabriken var i drift till 1948. Samma år lades spritfabriken ned. Här hade det tillverkats motorsprit av avfall från massafabriken sedan 1942. Robertsfors AB blev nu snarast en skogsförvaltning, även om gjuteriet drevs vidare. Efter att MoDo:s skogskontor i Burträsk och Gällivare lagts ned i början på 1940-talet centraliserades förvaltningen till Robertsfors.

INDUSTRI OCH HÖGTEKNOLOGI

Någon större arbetslöshet blev det inte efter nedläggningen av massafabriken. ASEA övertog lokalerna och började tillverka bakelit (i fabriken gamla pappsal) och senare glasfiber. Nu blev också kvinnor industriarbetare. Lokaler förvärvades 1954 och åtta år senare hade man närmare 300 anställda. Nu inleddes produktionen av syntetiska industridiamanter och 1967 bildades Scandiamant, senare Element Six. Robertsfors AB behöll gjuteriet, som moderniserades på 1960-talet.

Fler bostäder behövdes i det växande Robertsfors och nu vändes blickarna mot Brännan, där det fanns plats för fler tomter. Bygandet satte igång under senare delen av 1960-talet.

Bruksepoken tog definitivt slut 1968, då Robertsfors AB såldes till Mo och Domsjö. Parallellt med den skogliga verksamheten fortsatte MoDo med gjuteriet fram till 1982, då det såldes till Norrlandsgjuteriet AB – 160 år efter att det grundats.

Idag finns cirka 20 procent av de sysselsatta i kommunen i tillverkningsindustri – högteknologi, elektronik, ytbehandling, gjuteri och verktygsindustri. Jordbrukstraditionen är fortfarande stark, med cirka åtta procent av de sysselsatta. Holmen Skog (tidigare MoDo) är fortfarande stor skogsägare i området.

År 1929 var som flest – närmare 900 personer – anställda i Robertsfors AB:s industrier.

Massafabriken och spritfabriken, 1940-talet. Foto: Järnvägmuseet.

Vilka har formgivit Robertsfors?

Robertsfors historia hör ihop med bruket och dess ägare långt fram i tiden. Bolaget ägde länge all tomtmark i samhället. Den som ville bygga ett hus i början av 1900-gick till brukskontorets byggnadsavdelning, som förvaltade brukets byggnader.

Vid mitten av 1900-talet blev det annorlunda, med stadsplaner följde bygglovsplikt och byggnadsnämnd. Kommunen övertog ansvaret för planering och bostadsförsörjning i samhället. För att kunna expandera inköptes mark av bolaget, t.ex. på Brännan.

Det gamla Robertsfors gestaltades av bolagets konsulter från Stockholm, t.ex. P.O Hallman, och av brukets ingenjör E F Larsson samt lokala husritare.

Centrumhuset 1975, ritat av Torkel Sjöström. Med sin samling av olika funktioner under samma tak har det ingen motsvarighet i andra kommuner i länet.

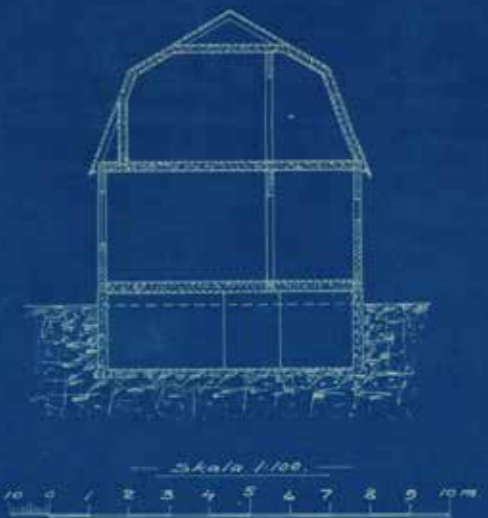

Inre Ringvägen 1978.

Under 1940- och 50-talen var det t.ex. Sigvard Siklund och C. G. Gunnarsson. Efter det kom flera kända Umeåarkitekter in i bilden, såsom Kjell Wretling, Torkel Sjöström och Denis Sundberg. Som konsulter jobbade de med planer och ritade offentliga byggnader och bostadshus. Torkel Sjöström var också stadsarkitekt i Robertsfors under en lång tid (1956–1982). Han efterträddes av Sören Burman, som även han ritat byggnader i samhället.

Tilltalande kännetecken för bebyggelsen i Robertsfors, oavsett vem som haft ansvaret, är att gränsen mellan samhälle och landsbygd har förblivit tydlig och att bebyggelsens skala är låg och enhetlig.

Ritning på byggnad på tomt nr 20 b från 1920, signerad E F Larsson, brukets ingenjör (Ritar-Larsson). "Godkännes" av S. Grapengiesser vid Robertsfors bruk. Tomt 20 b ligger längs dagens Jenningsgatan. Sten Grapengiesser var brukets disponent 1909–1925.

Robertsfors d. 12. 4. 1920.

Godkännes
Tomt 20 b.
Par. Oskar Jonsson, Robertsfors

Robertsfors är en kulturmiljö av riksintresse

I Robertsfors avspeglas viktiga skeenden i svensk historia på ett särskilt tydligt sätt. Därför blev Robertsfors ett riksintresse för kulturmiljövården redan 1987. Riksintresset pekades ut, och har senare reviderats, av Riksantikvarieämbetet efter översyn av Länsstyrelsen.*

VAD ÄR...

EN KULTURMILJÖ?

Det är hela den av människan påverkade fysiska miljön, som innehåller uttryck för tidigare händelser och utvecklingsförlopp. Kulturmiljön är en viktig källa till kunskap om hur människor levt och hur samhället fungerat genom olika tider. På så sätt kan kulturmiljön hjälpa oss att förstå hur dagens moderna samhälle vuxit fram. Kulturmiljön är en del av kulturarvet. Kulturarv kan vara allt från landskap, byggnader och parker till hantverk, traditioner och berättelser som förs vidare från generation till generation, ibland på nya sätt. I tider av stora förändringar kan vårt gemensamma kulturarv ha stor betydelse för människors identitet, livskvalitet och känsla av sammanhang.

EN KULTURHISTORISK VÄRDEFULL BYGGNAD?

Kulturarvet är värdefullt bebyggelse finns i hela Robertsfors. Man kan säga att alla byggnader inom Robertsfors är kulturarvet värdefulla tillsammans, då de visar hur arkitektur och mode, byggt teknik och -material, boendeformer och arbetsvillkor, andlighet och föreningsliv gradvis har utvecklats och förändrats från mitten av 1700-talet och fram till idag. Men enstaka byggnader, anläggningar och

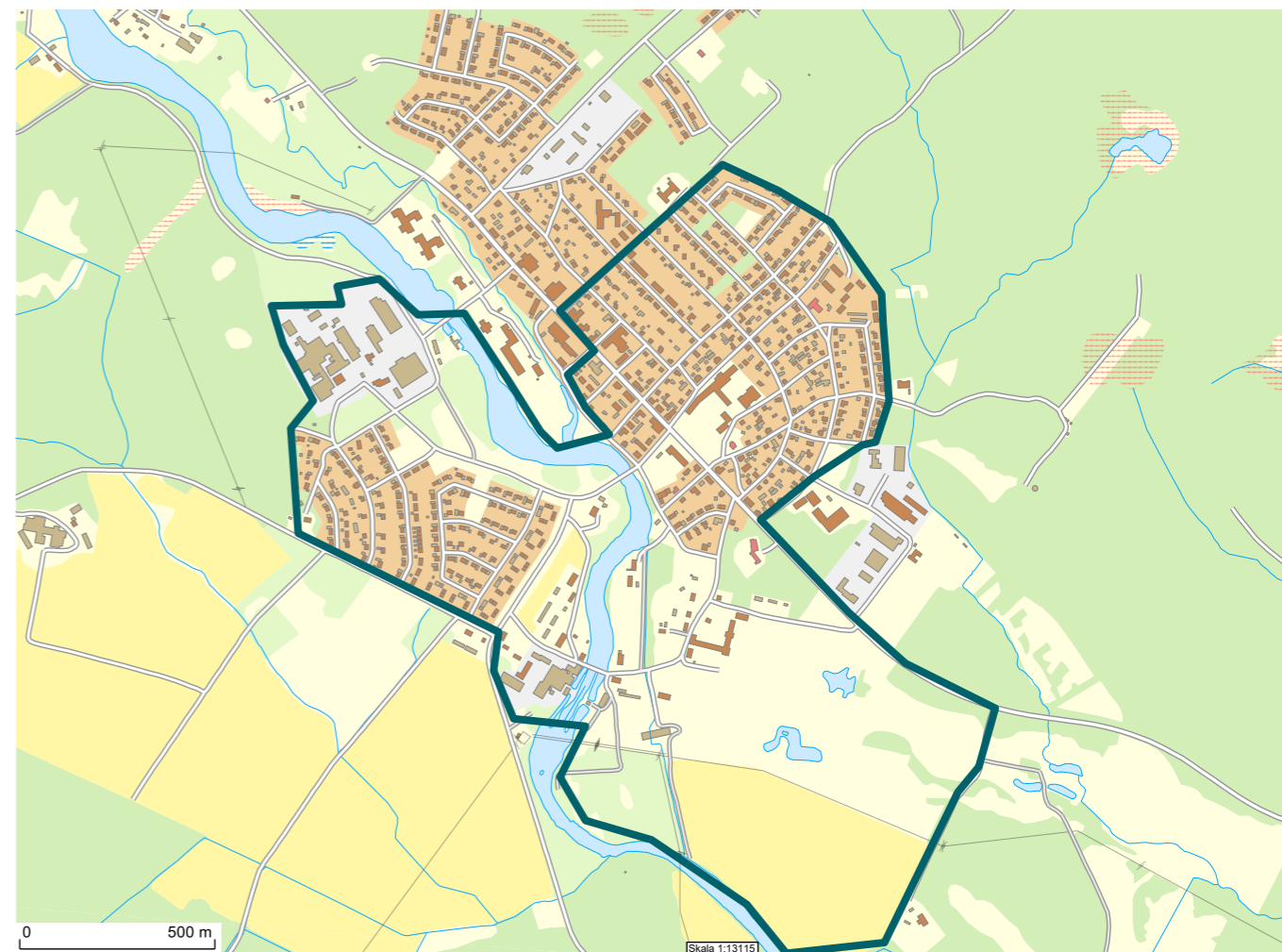
miljöer kan också vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla för att de tydligare än andra återspeglar sin tillkomsttid och funktion. Sådana byggnader kan finnas både inom och utanför riksintresseområdet.

EN KULTURMILJÖ AV RIKSINTRESSE?

I Sverige finns cirka 1 500 riksintressen. De spänner över lång tidsrymd, från forntida boplatsover områden till efterkrigstidens förorter. Det handlar om ett brett urval av miljöer, både på landsbygd och i stadslandskap. Riksintressena ska tillsammans avspegla hela Sveriges historia. Riksintresseområdena ska därför vara särskilt tydliga, men också typiska, exempel på miljöer som formats av olika verksamheter och processer som varit viktiga för hela landets historiska utveckling.

Miljöns riksintressanta egenskaper består i de fysiska uttryck – objekt, karaktärsdrag, strukturer, funktioner och samband – som gör den riksintressanta historien läsbar i bebyggelsen och landskapet.

*Riksantikvarieämbetet är den nationella myndighet i Sverige som leder och stöder arbetet med att bevara, använda och utveckla kulturarvet.

I Robertsfors finns särskilt goda möjligheter att uppleva och förstå ett bruks- och industrisamhälles "årsringar", och detta på ett ganska litet område!

VARFÖR ROBERTSFORS?

I riksintressebeskrivningens *motivering* anges att Robertsfors är ett ”bruks- och industrisamhälle som speglar den tekniska, ekonomiska och sociala utvecklingen från 1750-talets järnbruk via träindustri till modern högteknologisk tillverkningsindustri och från patriarkal bruksort via municipalsamhälle till nutidens kommuncentrum”. Detta kännetecknar stora delar av hela Sveriges samhällsutveckling under samma tidsperiod och många orter i landet har också haft ett liknande historiskt utvecklingsförlopp. På så sätt är Robertsfors typiskt. Men bara ett fåtal av dessa orter har, som Robertsfors, bevarade miljöer med bebyggelse från alla delar av tidsperioden. I Robertsfors finns också sådana miljöer inom ett samlat område vilket ger särskilt goda möjligheter att uppleva och förstå ”årsringarna” i detta långa och omvälvande utvecklingsförlopp. Det området är därför utpekad, av Riksantikvarieämbetet, som riksintresse för kulturmiljövården.

Vilka delar inom området och vilka egenskaper hos dessa som särskilt väl återspeglar motiveringens kulturhistoriska utvecklingsförlopp, beskrivs som *uttryck för riksintresset*.

UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET ROBERTSFORS

- **Bruksområdet** med arbetarbostäder, kontor, herrgård och mekanisk verkstad samt jordbruksbyggnader uppförda i slaggsten i form av magasin, ladugård, stall och f d mejeri.
- **Rickleån** med dammar, kraftverk och bevattningskanal.
- **Det öppna odlingslandskapet** söder och öster om bruksområdet.
- **Planstrukturen och bebyggelsekaraktären hos Egnahemsområdet**, anlagt enligt trädgårdsstadsplan från 1901, och dess omgivande successiva utvidgningar med bostadsbebyggelse under 1900-talet.
- **Folkrorelse- och frikyrkobyggnaderna**.
- **Centrumanläggningen** från 1969 och bebyggelsen vid **Tundalsskolan**.
- Bevarade delar av den elektrifierade **järnvägen** från 1900.
- **Sulfitfabriken** i tegel från 1902 och byggnader för **spritfabriken** från 1941.
- **Fabriksområdet** med byggnader och anläggningar för diamanttillverkning från 1960-talet och framåt.
- **Villaområdet** mellan industriområdet och bruksmiljön, med tidstypisk bebyggelse från tidigt 1900-tal till 1970-tal.
- **Gatumönster samt väg- och platsnamn** med anknytning till ortens kulturhistoriska bakgrund och utveckling.

KULTURMILJÖN – EN RESURS MED VÄRDEN INFÖR FRAMTIDEN

Robertsfors har, som vi sett, en lång och intressant historia. Den avspeglar sig på olika sätt – i byggnader och bostadsområden, men också i gator, kvartersstrukturer och odlingslandskap.

Här har länge funnits höga ambitioner för att skapa trivsel, t.ex. genom god arkitektur, luftighet, måttliga volymer och utrymme för grönska. I dagens Robertsfors finns helt enkelt något mycket värdefullt att bygga vidare på. Kulturmiljön ger möjligheter till kunskap, förståelse, stolthet och identitet. Den har också betydelse för en god livsmiljö och estetiska upplevelser.

I ett hållbart samhälle ska de värdefulla delarna brukas och förvaltas. De kan också förstärkas och delvis återskapas om det behövs. Vad som tillkommer bör samspela med Robertsfors värdefulla miljöer och spännande kulturhistoria som på så vis kan leva vidare. Då och nu förstärker varandra inför framtiden! En väl förvaltd och utvecklad kulturmiljö blir en viktig resurs för att locka nya invånare och besökare. Därmed stimuleras det lokala näringslivet men även offentliga och ideella verksamheter.

ROLLER OCH ANSVAR

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

... är den centrala myndighet som ansvarar för frågor om kulturarv och kulturmiljö i ett riksperspektiv. De bedömer, pekar ut och informerar de om vilka områden som är av riksintresse för kulturmiljövården, i samråd med Boverket och länsstyrelserna. Riksantikvarieämbetet har nationellt uppsiktsansvar för kulturmiljövårdens riksintressen.

LÄNSSTYRELSEN

... har ett regionalt uppsiktsansvar för riksintressena och för en dialog med kommunen. Uppsiktsansvaret innebär bland annat att se över och föreslå revideringar eller strykningar men även nytillskott av riksintressen. Länsstyrelsen

ska också tillhandahålla kunskapsunderlag och ge råd och stöd kring hur kulturmiljön kan tas tillvara.

I kommunens arbete med översikts- och detaljplaner ska länsstyrelsen lämna samråds- och granskningsyttranden och då bland annat bevaka att riksintressen tillgodoses och inte påtagligt skadas. Länsstyrelsen prövar också vissa av kommunens beslut som överklagas, exempelvis i ärenden om bygglov.

KOMMUNEN

... ansvarar för planering och för tillämpningen av lagstiftningen på det området. Kommunen ska ha en aktuell översiktsplan där det bland annat framgår hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras. Översiktsplanen ska visa hur landskapets värden i allmänhet och riksintressen i synnerhet ska tillgodoses.. Genom arbetet med detaljplaner, lovprövning, information och rådgivning ska kommunens tjänstemän och politiker se till att kulturmiljön hanteras varsamt, att kulturhistoriskt särskilt värdefull bebyggelse inte förvanskas. De ska också se till att riksintressen tillgodoses och inte påtagligt skadas.

FASTIGHETSÄGARE

... och verksamhetsutövare som vill utföra en ändring eller ett tillägg på en byggnad eller tomt ska, enligt Plan- och Bygglagen, ta reda på och göra vad som krävs för att vara varsam mot kulturmiljön och undvika att särskilda kulturhistoriska värden förvanskas. Detta gäller all bebyggelse och överallt i landet, oavsett om det behövs tillstånd för åtgärden eller inte. Den som äger eller förvaltar en byggnad har också ansvar för att den vårdas och underhålls med anpassning till byggnadens värden och omgivningens karaktär.

När någon vill göra en ändring eller tillägg på en byggnad eller tomt inom eller i anslutning till ett riksintresse för kulturmiljövården gäller dessutom att riksintresset, alltså de specifikt riksintressanta kulturhistoriska värdena, inte får påtagligt skadas.

Bruksområdet

ETT AV
RIKSINTRESSETS
DELOMRÅDEN

FRAMVÄXT

Den 140-åriga järnbruksepoken, 1758–1898, avspeglar sig i bruksområdet. En del av de ursprungliga byggnaderna (t.ex. masugnen) revs i slutet av 1800-talet, men de som återstår berättar en intressant historia. Till skillnad från många andra svenska bruk ligger bebyggelsen inte efter en rak bruksgata. Första herrgården och tidiga arbetarbostäder placerades på en bondgård med den tillhörande sommarladugården. Industrierna förlades nära Rickleån som stod för den viktiga kraftförsörjningen. Ån skiljde också hög från låg under första tiden; östra sidan för herrgård och brukskontor, den västra för masugn och arbetarbostäder.

På bruksområdet, och i det omgärdande odlingslandskapet, finns också spår av 1800-talets och det tidiga 1900-talets satsningar på jordbruk och verkstäder. Jordbruksmarken ingick i det patriarkala systemet, där möjligheter till arrende blev en sorts löneförmån för arbetarna.

Flera av bostadshusen renoverades i början av 1940-talet efter ritningar av arkitekt Kjell Wretling. Fram till 1960-talet gjordes bostadsförbättringar i form av värmeinstallationer och förnyelser av kök och badrum.

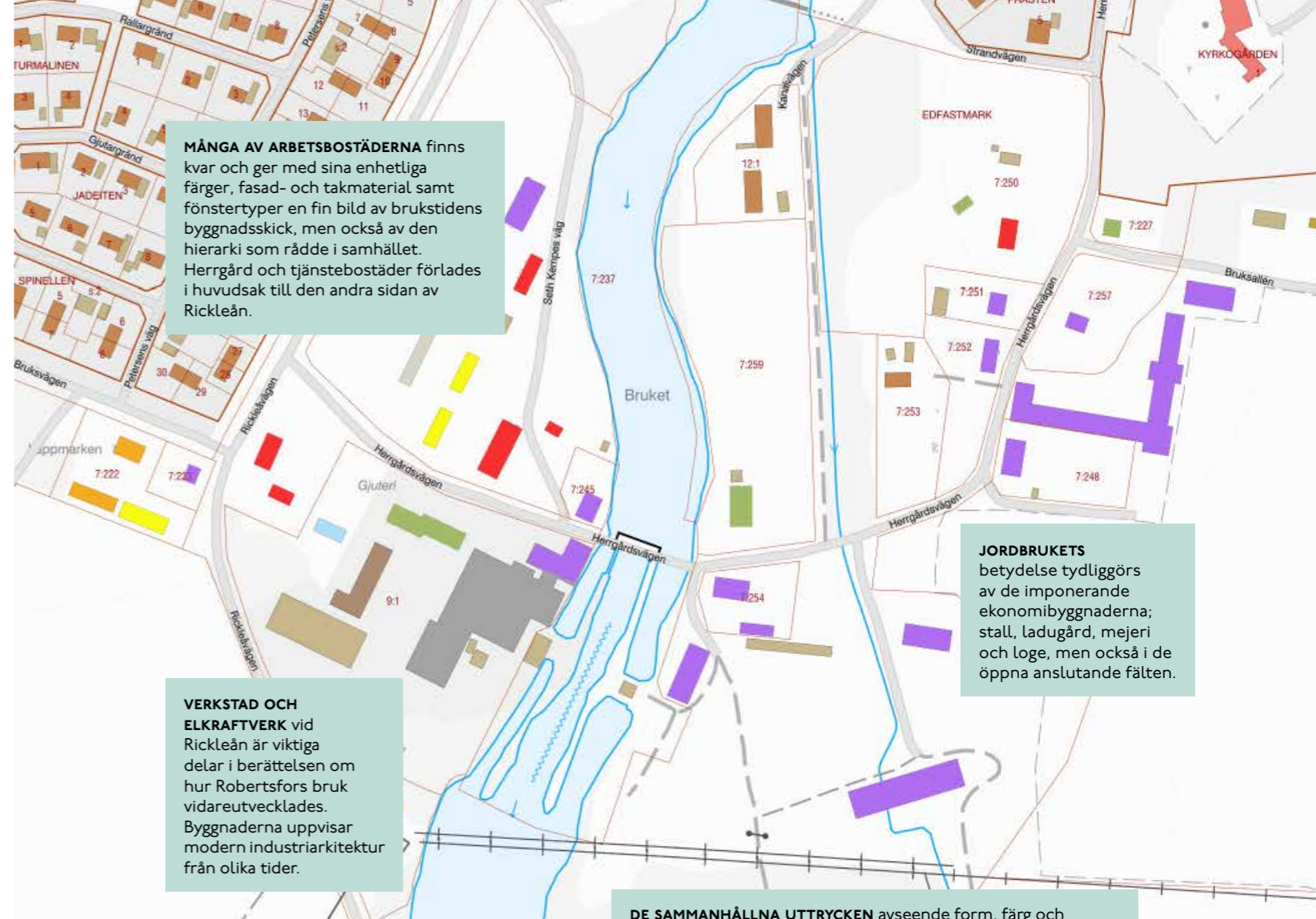

UTTRYCK OCH VÄRDEN

Den hierarkiska uppdelningen, med Rickleån som gräns, är ett tydligt uttryck för den ordning som gällde på bruket. Verkstadsbyggnadens och kraftverkets läge påminner om Rickleån som brukets livsnerv. Dessa byggnader har också estetiska kvaliteter, t.ex. med ljusst putsade fasader. Slaggstensfasaderna i t.ex. svavelmagasinet/museet, vedbod och stall berättar om järntillverkningen.

På östra sidan om ån finns flera byggnader som visar brukets fortsatta utveckling, t.ex. mejeri, ladugård och stall, med mycket väl bevarad tidsprägel och tydliga samband.

På västra sidan kan fem av 1700-talets arbetarbostäder och flera av 1800-talets och det tidiga 1900-talets bostäder påminna om den stora arbetsstyrka som krävts vid bruket. Med rödfärgade, oftast panelade fasader, sadeltak med tegeltäckning och fönster med spröjs ger de ett enhetligt intryck. De sammanhållna uttrycken avseende form, färg och material ger bruksområdet, tillsammans med byggnadernas placering, sin speciella brukskaraktär. De öppna fälten och alléerna utgör värdefulla inslag i bruksmiljön, som återspeglar den stora betydelse och höga status som jordbruksverksamheten och bruksanläggningen haft.

MÅNGA AV ARBETSBOSTÄDerna finns kvar och ger med sina enhetliga färger, fasad- och takmaterial samt fönstertyper en fin bild av brukstidens byggnadsskick, men också av den hierarki som rådde i samhället. Herrgård och tjänstebostäder förlades i huvudsak till den andra sidan av Rickleån.

JORDBRUKETS betydelse tydliggörs av de imponerande ekonomibyggnaderna; stall, ladugård, mejeri och loge, men också i de öppna anslutande fälten.

VERKSTAD OCH ELKRAFTVERK vid Rickleån är viktiga delar i berättelsen om hur Robertsfors bruk vidareutvecklades. Byggnaderna uppvisar modern industriarkitektur från olika tider.

DE SAMMANHÅLLNA UTTRYCKEN avseende form, färg och material ger bruksområdet, tillsammans med byggnadernas placering, sin speciella brukskaraktär.

Byggnadernas tillkomsttid

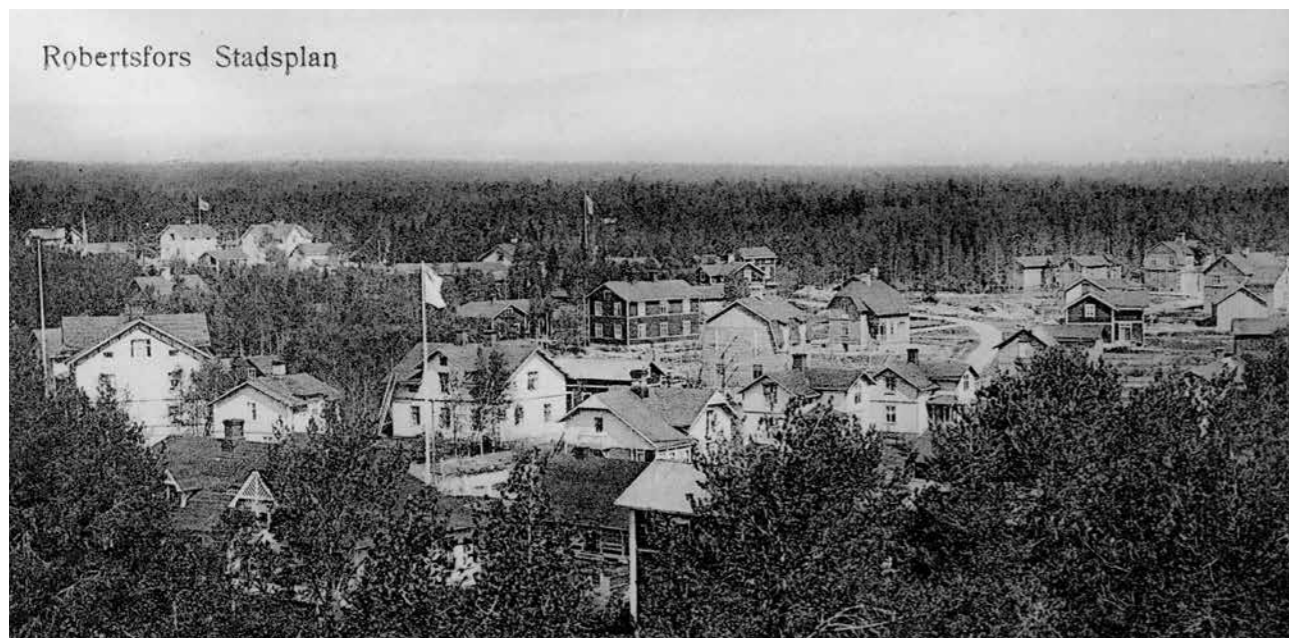
- 1700-talet 1920–1929
- 1800-talet 1930–1939
- 1900–1909 1960–1969
- 1910–1919 1970–1979

Egnahemsområdet/ trädgårdsstaden

FRAMVÄXT

Efter järnbruksepoken kompletterades sågverksamheten med en sulfidfabrik, som började byggas 1902. Den förlades på en bergsplatå väster om Brännan. En ny expansiv period inleddes och en stadsplan för egnahem utfördes på initiativ från brukets nya ägare, Seth Kempe. Det var trångt på bruksområdet, trots att fler arbetarbostäder och kaserner byggts. Uppdraget att upprätta stadsplanen, som skulle

förhindra en oreglerad kåkstad kring bruksområdet, gick till Stockholmsarkitekten P O Hallman. Han anpassade gator och bebyggelse till platsens förutsättningar, där topografi och vegetation användes för att skapa variation och upplevelser i stadsbilden. Tomterna gjordes rymliga för att möjliggöra trädgårdsodling och självhushåll. För att garantera den luftiga villastadskaraktären, som brukar benämnas **trädgårdsstad**, avsattes en förgårdsmark på sex meter som inte skulle bebyggas. Utifrån planen avstyckades tomter,

Till vänster: Plan som byggde på P O Hallmans ideal. Till att börja med lades 28 kvarter ut. En yttre och en inre ringled samt ett antal tvärgator bildade ett variationsrikt gatunät. De rymliga tomterna bidrog till den luftiga karaktären.
Till höger: Nybygge i Egnahemsområdet omkring 1915.

som såldes av Robertsfors AB. Bebyggelsen reglerades noggrant och alla ritningar skulle godkännas av bolaget. Husen byggdes ofta i två plan med två-tre rum på bottenvåningen och en mindre uthyrningslägenhet på övre plan. På så gott som varje tomt fanns ett gårdshus, vart och ett med utseende anpassat efter huvudbyggnaden. Gårdshuset placerades vid tomtränan, gärna med ryggen mot grannens uthus.

Fram till 1925 var cirka 100 tomter bebyggda. Därefter följde en tid av byggnadsförbud, vilket innebar att många inredde och hyrde ut sina uthus. Förbudet upphörde i slutet

av 1930-talet, vilket ledde till en ny stadsplan år 1948 där man utgick från Hallmans plan från 1901. Robertsfors förblev ett samhälle med låg och luftig karaktär. Området har utvidgats i omgångar, t.ex. med villor längs Inre Ringvägen och Tundalsgatan. Villakvarteren på Lillberget började byggas i slutet av 1970-talet. Vid det laget hade också åtgången på Brännans tomter varit så stor att ännu fler tomter planlades i kvarteret Glädjen (1974, Sägargränd). Samma plan gjorde det möjligt att bygga hyreshus i kvarteret Fröjden (Skolgatan).

Flera av gatorna har breddats, från åtta till tio meter, framför allt under 1950- och 60-talen. Många av gatunamnen hör ihop med brukets historia, såsom Bergmästargatan, Jenningsgatan och Tundalsgatan. John Jennings var en av de första ägarna och G. O. Tundal var disponent vid Robertsfors Bruk från 1863 och teknisk ledare vid järnvägsbygget.

UTTRYCK OCH VÄRDEN

Den ursprungliga planstrukturen och bebyggelsekaraktären hos egnahemsområdet är tydlig, liksom de omgivande successiva utvidgningarna under 1900-talet; det ursprungliga gatunätet och de grönskande förgårdarna samt karaktäristiska bostadshus, uthus och samlingslokaler finns kvar. Längs slingrande gator och mer rutnätsplanerade delar kan vi genom byggnaderna följa området framväxt i den kuperade terrängen, med öppna partier och parkavsnitt. Karaktäristiska drag för de första årtionenas bebyggelse är

tvåvåningsbyggnader med fasader i träpanel, ofta liggande, och med stildrag från jugend eller nationalromantik. De relativt stora och vanliga uthusen placerades längst in på tomterna. Från slutet av 1940-talet byggs husen som regel i 1,5 våning för att rymma en familj, i stället för två. Längs Inre Ringvägen byggs villor under 1950-talet, snedställda mot vägen på den norra sidan. Nu är tegel och puts ett populärt fasadmateriale, med räcken i smide. Garage är hopbyggt med bostadshuset. Så är också de flesta villorna från 1960–80-talen uppförda, men dessa bostadshus är som regel lägre och med större variation i fasadmateriale och -utförning.

Sammantaget handlar värdena i området om den ”provkarta” på tidstypiska bostadshus som finns från nästan hela 1900-talet med framför allt en låg villabebyggelse som noggrant och enhetligt placerats på tomterna. För att kunna ”läsa” historien är också uthusen viktiga. Sättet att lägga ut kvarteren, enligt det tidiga 1900-talets ideal, är också stor del av värdet.

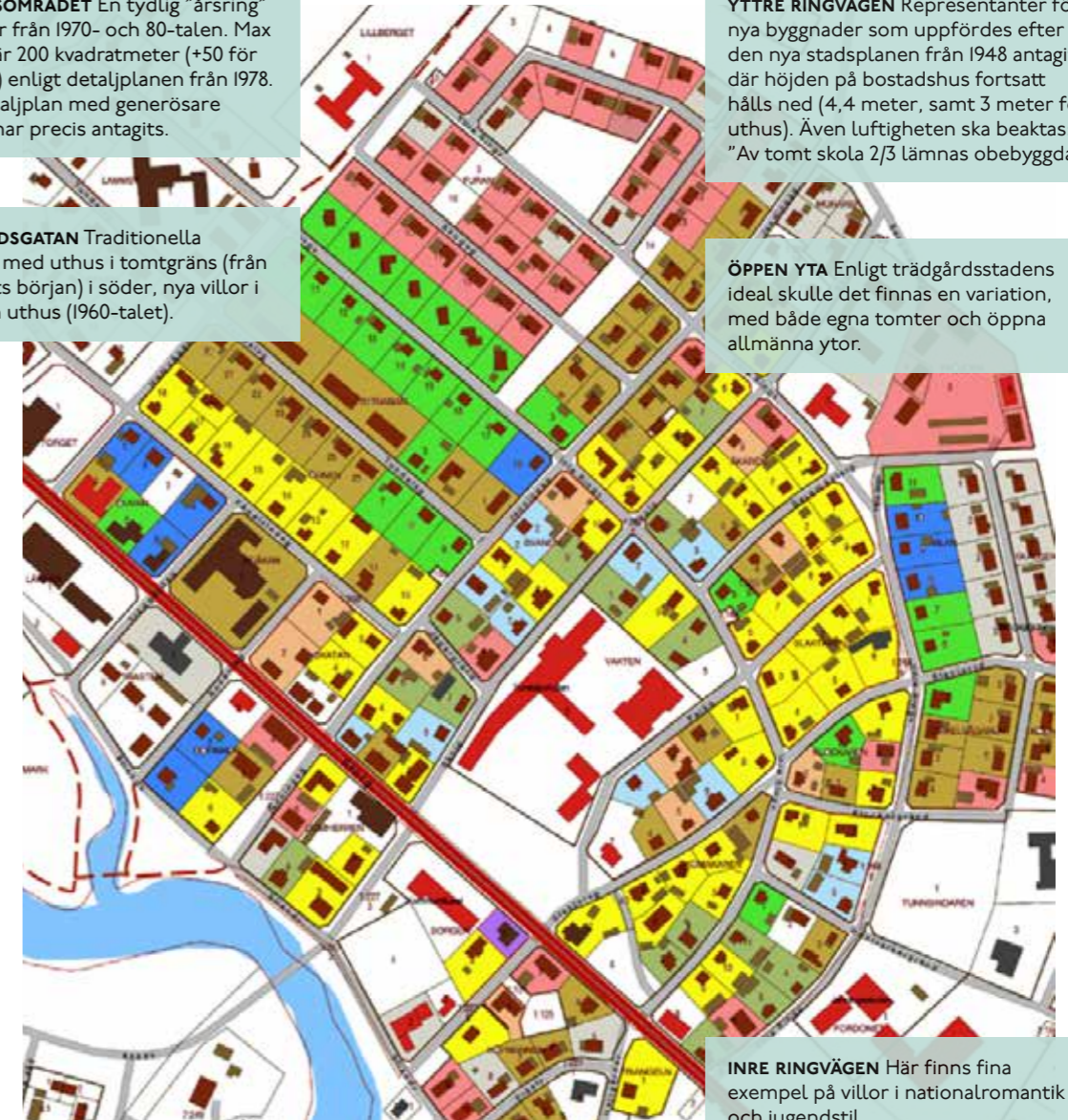

LILLBERGSSOMRÅDET En tydlig ”årsring” med villor från 1970- och 80-talen. Max byggrätt är 200 kvadratmeter (+50 för gårdshus) enligt detaljplanen från 1978. En ny detaljplan med generösare byggrätt har precis antagits.

FÅGELSTADSGATAN Traditionella egnahem med uthus i tomtgräns (från 1900-talets början) i söder, nya villor i norr utan uthus (1960-talet).

YTTRE RINGVÄGEN Representanter för nya byggnader som uppfördes efter att den nya stadsplanen från 1948 antagits, där höjden på bostadshus fortsatt hålls ned (4,4 meter, samt 3 meter för uthus). Även luftigheten ska beaktas: ”Av tomt skola 2/3 lämnas obebyggda.”

ÖPPEN YTA Enligt trädgårdsstadens ideal skulle det finnas en variation, med både egna tomter och öppna allmänna ytor.

Byggnadernas tillkomsttid

1800-talet

1900-1909

1910-1919

1920-1929

1930-1939

1960-1969

1970-1979

1980-

INRE RINGVÄGEN Här finns fina exempel på villor i nationalromantik och jugendstil.

Brännan

FRAMVÄXT

I mitten av 1960-talet fanns behov av fler bostäder, bland annat för personalen som arbetade med den nystartade diamantframställningen. Det fanns också en inflyttning från landsbygden. Blickarna riktades mot Brännan, där en del bostäder uppfördes i samband med fabriksutbyggnaden vid 1900-talets början – både arbetarbostäder och en större bostad för fabriksingenjören.

Tre krökta gator lades nu ut i den nordvästra delen av området. Gatorna, som i ändarna anslöt till Bruksvägen och Forsvägen, utgjorde ett segmentformat område. Stadsarkitekten Torkel Sjöström var tydligt inspirerad av Hallmans plan för egnahemsområdet. På Brännan ser vi också, förutom de krökta gatorna, flera öppna ytor. Kvarteren ansågs ge plats för cirka 40 villor och 25 rad- eller kedjehus. Knappt tio år senare var dock alla tomter sålda och en ny plan togs fram för den resterande delen av Brännan, fram till Rickleåvägen, med 47 villatomter och cirka 56 lägenheter i 4-familjshus. De skulle utformas så att de på ett naturligt sätt anslöt till bruksbebyggelsen. Även i denna utvidgning syns drag av egnahemsområdets struktur.

Flera av gatunamnen på Brännan hör ihop med brukets historia: Gustaf Fredrik Ekenstam var bergmästare, dispo-

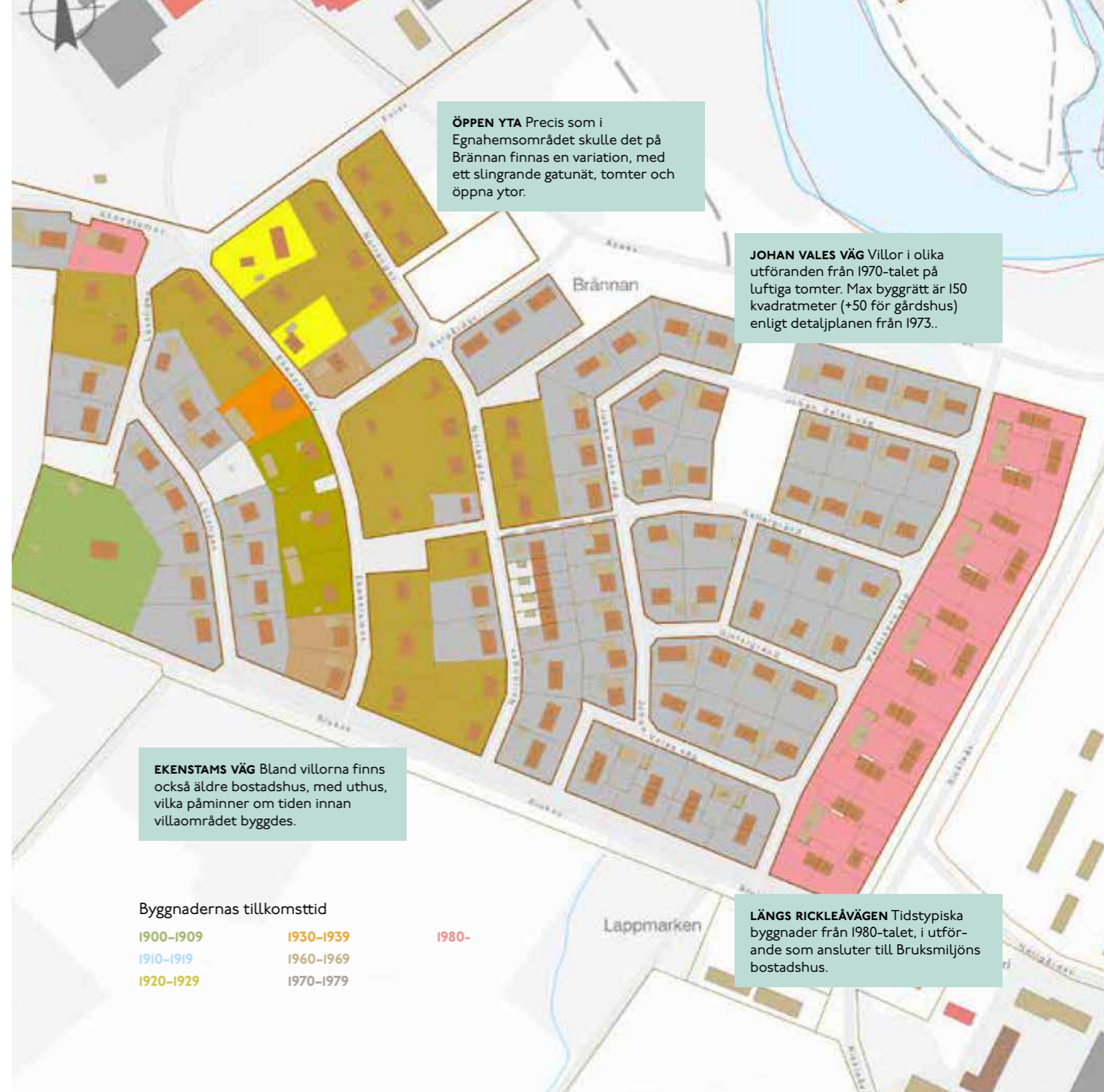
nent och delägare i bruket 1834–1856. Fredrik Petersen kom från Norge och blev brukspatron en tid därefter. Johan Vale var namnet på ett AEG-lok som köptes till bruket 1902.

UTTRYCK OCH VÄRDEN

På Brännan finns tidstypisk bebyggelse från tidigt 1900-tal till 1980-tal. Gatumönstret och vägnamnen har anknytning till ortens kulturhistoriska bakgrund och utveckling. Karakteristiska drag för bebyggelsen är de mer lätta och ljusa villorna i områdets nordvästra del (t.ex. längs Lövsstigen). Den sydöstra delen (t.ex. vid Rallarvägen) visar mer omfattande villor i mörkare färger och med inslag av svensk byggnadstradition.

I området finns inslag av större tomter, med äldre byggnader och uthus (t.ex. längs Ekenstams väg). Dessa arbetarbostäder påminner om äldre tider i brukshistorien då grader av självhushåll var vanligt.

På Brännan finns också mindre bostäder byggda av plankknubb, ett material som torde komma från sågen på bruket. Området rymmer även en större ingenjörsvilla (uppförd 1905–07), med både kulturhistoriska och estetiska kvaliteter.

Stilar

Trender går att urskilja i arkitektur och stadsplanering. Modeväxlingar syns också i bostadshus, där flera stilar är representerade i Robertsfors.

JUGENDSTIL/NATIONALROMANTIK (CA 1900–1925)

Nationalromantiken sökte förebilder i gammal byggnadstradition, medan jugendstilen var mer framåtsyftande med ett formspråk hämtat från naturens mjuka former. Båda stilarna förekom ofta i samma byggnad. Husfasaderna fick antingen ljus puts eller mörkt tegel. Träfasader, vilket var det vanligaste i Robertsfors, kunde ha stående eller liggande panel. Jugendfasaderna fick ljusst gula, grågröna eller rosa kulörer. De mer nationalromantiska fasaderna målades i mustigare kulörer, som faluröd och brunt. Färgerna kombinerades med vitt och kromoxidgrönt på dörrar, fönster, räcken och lister. Nya former av snickarglädje såg dagens ljus, i bl.a. vindskivor, räcken och foder. Småspröjsade fönster i olika utföranden är viktiga stilbärare från tiden. Taken var gärna brutna och ibland valmade, belagda med målad skivplåt eller tegel.

Vi ser exempel på stilarna bl.a. längs Inre Ringvägen och Jenningsgatan.

1920-TALSKLASSICISM (CA 1920–1935)

När man efter första världskriget letade nya förebilder inom arkitekturen hamnade man i antiken. Det klassiska formspråket ansågs "hålla", men i en ny och mer sparsmakad variant. Stilen blev mycket uppskattad, även internationellt. Villor kläddes ofta i locklistpanel, med kraftigt markerade knutar. Träfasaderna målades i ljusa linoljefärger. Kulörerna var mättade och gick ofta i gult, rött, rosa eller grått. Listverk framhövdes ofta i en avvikande färg (vitt) eller i en mörkare alternativt ljusare ton av samma färg som fasaden. Slätputsade fasader med klassiska arkitekturmotiv förekom också. Fönster med mittpost och

tre rutor i varje båge var en viktig stilmarkör. Fönsterbågarna målades ofta ljusst grå, eller i grönt eller rödbrunt. Villornas tak var ofta brutet, ibland även valmat. Sadeltaken hade relativt små språng och var belagda med tegel eller målad, falsad plåt.

Med sina släta fasadytor skapade stilen en övergång till den kommande funkisen.

Vi ser exempel på stilen bl.a. längs Jenningsgatan.

VARIANTER AV FUNKTIONALISM (CA 1930–1965)

Folkhemstanken utvecklades och fick fäste under 1930-talet. Målet var att höja bostadsstandarden, bekvämligheten, hygien och hälsan för alla. Bostadspolitikerna byggde på omfattande forskning om bostadsvanor och hemmet som arbetsplats. Resultatet blev en klar standardökning! Planlösningarna var ytsnåla och funktionella. Köket utformades som en plats för rationellt arbete. De kaklade badrummen manifesterade den nya tidens hygienkrav.

Fasaderna var släta och gärna utan knutbrädor eller fönsteromfattningar. Hus med slätputsade fasader var idealet söderut, medan smala locklistpaneler utan knutbrädor och omfattningar blev det vanliga i våra trakter. Färgen skulle vara ljus, i vitt eller svaga nyanser av gult eller grönt. Fönster var utan spröjs och placerades gärna i band med tre i bredd, ibland också över hörn. Ett litet runt fönster på fasaden var karaktäristiskt för tiden. Fönsterbågarna kunde vara gröna eller bruna. Entrédörren hade ofta en rostfri sparkplåt och balkongerna med enkla smidesräcken och fronter av sinuskorugerad plåt blev ett karaktäristiskt uttrycksmedel. Taken var oftast nästan platta och hade små taksprång.

Fina representanter för tiden finns på Fågelstadsgatans södra del.

I slutet av perioden förekom också liggande fjällpanel. Träfasaderna färgsattes gärna i mättade gula, gröna eller grå kulörer. Tegelfasader blev ett ideal under 1950-talet, liksom putsade fasader i varma grågula, grågröna eller brunröda färger. Tvåluftsfönster utan spröjs var det vanliga, men även fönster med vädringslucka. Entréporten var ofta i oljebehandlat trä och smidesräcken på brotrapp eller balkong fick många gånger fantasifulla utformningar. Sadeltak och taksprång blev åter vanligt. Taken blev brantare än de varit tidigare. Tegel- och betongpannor var de vanliga takmaterialen.

Vi ser exempel på stilen bl.a. längs Yttre Ringvägen. På Brännan finns också flera villor i s.k. sen-funkisstil.

MILJONPROGRAMMETS VILLOR – MODERNISM (CIRKA 1965–1975)

Under tiden för miljonprogrammet* byggdes också villor. Det var fabriksstillverkade typhus med utländska influenser, gärna amerikanska, och en hel del nya material. Fasader i tegel eller i det nya materialet mexisten blev vanligt, och kombinerades ofta med byggnadsdelar i träpanel. Även träfasader kombinerades med olika paneler för att skapa kontraster i form och färg. Gavelspetsen skulle t.ex. avvika från den övriga fasaden.

Fönster var ofta kvadratiska, ibland med separat vädringslucka, och aldrig försedda med spröjs. Entréerna med sina portar i oljat ädelträ eller mörk täcklasyr och fasta sidoljus är viktiga stilbärare från tiden.

Tegel och betongpannor var vanliga på sadeltaken liksom den trapetskorrugerade plåten (TRP) som kom på 1960-talet.

Vi ser exempel på stilen bl.a. längs Johan Vales väg och Sågargränd.

*Miljonprogrammet var en reform som innebar att det skulle byggas en miljon bostäder under tio år för att avhjälpa bostadsbristen, avskaffa trångboddheten och höja bostadsstandarden.

ALLMOGEROMANTIK (CIRKA 1975–1985)

Traditionella husmodeller såg åter dagens ljus. Villorna var ofta fabriksbyggda, men med fler möjligheter till individuella val. Både villorna, vanligen i ett plan, och garagen blev allt större. Lockpanel i trä blev den vanliga fasadbeklädnaden. Att som tidigare skapa fasader med kontraster ersattes nu av hela fasader i samma material och färg. Röda hus blev vanliga, men ljusa färger som t ex herrgårdsgult och rosa dök också upp. Vita knutar och fönsteromfattningar kom tillbaka, liksom fönsterspröjs. Utanför entrén kunde nu åter en liten förstukvist på stolpar och med figursågade vindskivor sticka ut. Sadeltaken täcktes med betongpannor eller trapetsprofilerad plåt.

Vi ser exempel på stilen bl.a. längs Norrängsvägen och i kedjehuset längs Petersens väg.

FABRIKSARKITEKTUR (1900-TAL)

Fabriksbebyggelsen i närheten av Brännan – sulfittfabriken (uppförd 1904) och spritfabriken (1939) – representerar två stilepoker. Vid sekelskiftet 1900 var det ett prestigeuppdrag att bygga industrier. Stor möda lades vid den arkitektoniska utformningen med stor känsla för byggmaterialet tegel och de möjligheter till utsmyckningar som det gav. Sulfittfabrikens byggmästare, Mousén, rekryterades från Värmland och byggarbetarna från bl.a. Holmsund. Grovarbetet gjordes av män från byarna runt Robertsfors.

Sulfittfabrikens värden kommer till uttryck bl.a. i tegel-fasadens och taksprångets murade dekorer. De smårutade fönstren med mjukt formade överdelar hör också till stilen.

Spritfabriken anknyter till den gamla fabriksbyggnaden i färg och materialval, men stilen blev funktionalistisk.

Slåta fasadytor med låg byggnadskropp och ett horisontellt formspråk har kombinerats med en slank och hög del med starkt vertikalt formspråk. Spritfabriken har platt tak utan taksprång och stora rutindelade fönsterpartier. Byggnaden, som projekterades av konsultfirman Blomgren & Co, byggdes till stor del av sulfittfabrikens arbetare.

Nedan: Stämpel i gummi som användes till pappersbalarna. Bruksmuseet Robertsfors.

För fastighetsägare

ATT TA HAND OM BEBYGGELSENS KULTURHISTORISKA VÄRDEN

VARSAMHET

En byggnads kulturhistoriska värde hänger samman med hur väl den återspeglar sin historia, i sig själv eller som en del av en miljö, ibland tillsammans med andra byggnader. För att byggnadens kulturhistoriska värde ska bevaras krävs varsamhet. Men det betyder inte att ingenting får göras, det kan däremot vara viktigt *hur* det görs.

En förutsättning för att uppnå ett gott resultat vid underhåll och ändringar är att man känner sin byggnad och dess kulturhistoriska värden. Då kan man välja de material, metoder och lösningar som möjliggör ett varsamt tillvägagångssätt och ger ett bra resultat. För att behålla det kulturhistoriska värdet, oavsett var i Robertsfors ditt hus ligger, ska du utgå från byggnadens tidstypiska karaktär och stil. Även enkla och reversibla tillägg bör anpassas till byggnadens karaktär vad gäller storlek, utformning, material, färgsättning och placering. Gör inte mer än nödvändigt och välj ändringsmetoder som skyddar eller lyfter fram och förstärker tidsskikten istället för att förstöra dem! Originaldetaljer och -delar bör om möjligt behållas, annars ersättas med liknande eller andra tidstypiskt stilena sådana.

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens teknisk, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.”

Plan- och bygglagen (PBL) 8:17.

FÖRVANSKNING

Det är förbjudet att förvanska särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Förvanskningsförbudet gäller vid alla ändringar, både exteriört som interiört, och oavsett om åtgärden är bygglovs- eller anmälningspliktig eller ej. Förvanskning kan t.ex. vara att göra något som husägaren tycker blir snyggare eller mer praktiskt, men som gör att huset förlorar delar sitt kulturhistoriska värde.

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Plan- och bygglagen (PBL) 8:13

RIKSINTRESSET SKA SKYDDAS MOT PÅTAGLIG SKADA

De utpekade värdena i riksintresset för kulturmiljövården ska skyddas mot påtaglig skada, vilket är kommunens ansvar att bevaka. Det innebär *inte* restriktioner mot normal användning av huset eller hinder att rusta upp och modernisera. Däremot betyder bestämmelsen att man ska rusta och bygga om varsamt så att husen och området behåller sin ursprungliga karaktär.

Det är fastighetsägarens ansvar att se till att kulturmiljön, liksom miljön som den ingår i, inte skadas.

NÅGRA EXEMPEL PÅ NÄR BYGGLOV BEHÖVS

- Vid byte/förändring av tak, fasad och fönster
- För att bygga en ny entré eller väsentligt ändra en befintlig
- För att byta kulör på huset
- Tillbyggnader
- Nybyggnader
- För murar och plank
- Kort sagt behövs bygglov för alla åtgärder som påverkar en byggnads yttre utseende.

Tänk på att även om den åtgärd du planerar inte kräver bygglov eller bygganmälan så ska ändringar, enligt PBL, alltid utföras varsamt och med hänsyn till byggnadens tidstypiska och kulturhistoriska karaktär. Byggnadsnämnden kan förelägga byggherren att rätta till det som är fel eller, om detta inte är möjligt, att återställa.

Om en skada ska betraktas som påtaglig beror på det på olika faktorer:

- Är skadan oåterkallelig och därmed inte möjlig att återställa?
- Hur stor är den negativa påverkan på de värden som är riksintressets grund?
- Olika delar av riksintresset kan vara olika känsliga för samma åtgärd. En bedömning bör göras på den aktuella platsen och även inbegripa tidigare ingrepp.

Tänk på att de senaste femtio årens byggstilar och uttryck är värda samma respektfulla hantering som 1800-talets kakelugnar och snickarglädje.

Vanliga frågor och svar

Kan jag byta originalfönster i trä till fönster tillverkade av aluminium eller PVC?

- Bygglov krävs om du ska byta till fönster i ett annat material eller till fönster med ett annat utseende, t.ex. när det gäller storlek och spröjsindelning. Den hårda och blanka yta som aluminium- eller plastbeklädnad ger lämpar sig inte i kulturhistoriskt värdefulla bebyggelseområden.

Jag vill byta entrédörr, hur ska jag tänka?

- Behåll hellre och underhåll en entrédörr som är i original. Den är oftast av hög kvalitet och passar bra till huset. Men om du måste byta, välj i så likartad eller tidstypisk stil som möjligt. Bygglov krävs om du ska byta till en dörr som har ett annat utseende än den befintliga.

Kan jag byta taktäckningsmaterial?

- Bygglov krävs om du ska byta till ett annat material eller kulör.

Får jag bygga ett nytt förråd i egnahemsområdet?

- Ja, om det inte överstiger byggrätten på tomten. Det ska placeras vid inre tomtgräns och gärna rygg i rygg med grannens uthus. Bygglov krävs.

Kan jag sätta upp ett Attefallshus eller en Friggebod på min tomt?

- Nej, ett Attefallshus är inte möjligt att uppföra i riksintresseområdet. Om du har byggrätt kvar på din fastighet kan ett motsvarande hus byggas, men då krävs bygglov.

- Ja, en Friggebod ska anpassas efter omgivningen och placeras gärna på en undanskymd plats. Grannens medgivande kan behövas, men bygglov behövs inte.

Kan jag bygga en altan och uterum?

- Ja, under förutsättning att altanen utformas

varsamt och placeras på lämpligt sätt samt inte medför att kulturmiljön förvanskas. Är du osäker, ta kontakt med kommunen. Bygglov kan komma att krävas. För uterum krävs bygglov.

Kan jag bygga en carport i anslutning till garaget?

- Ja, under förutsättning att den utformas varsamt och placeras på lämpligt sätt samt inte medför att kulturmiljön förvanskas. Är du osäker, ta kontakt med kommunen. Bygglov krävs.

Kan jag få bidrag till restaurering?

- Ja, i vissa fall kan du söka bidrag från Länsstyrelsen till delar av den fördyring som kan uppstå på grund av antikvariska krav. Detta gäller särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader (men sällan bostadshus/ och främst uthus). Bidragsmedlen är begränsade och prioriteras utifrån största kulturmiljönytta ur ett länsperspektiv. Har du frågor, ta kontakt med Länsstyrelsen!

Kan jag överklaga att riksintresseområdet bildats?

- Nej, det är inte möjligt. Staten utser riksintressen och det beslutet går inte att överklaga.

Får jag riva ett uthus?

- Ja, om inte byggnaden bör bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens kulturhistoriska värde. Rivningslov krävs.

Vem kontaktar jag om vad?

- Känner man sig osäker på vad som gäller, t.ex. vad som är varsamt eller inte, förvanskande eller inte, bör man först och främst rådfråga kommunens byggnadsinspektörer.

Vid förändring eller restaurering av en kulturhistoriskt värdefull byggnad: kontakta gärna en byggnadsantikvarie för råd och stöd i ett tidigt skede. Byggnadsantikvarier finns vid länets museer och i vissa konsultföretag.

KONTAKT

Robertsfors Kommun, 0934-140 00
Länsstyrelsen Västerbotten, 010-225 40 00
Skellefteå museum, 0910-73 55 10
Västerbottens museum, 090-16 39 00

FASADER

Fasadernas material och deras dimensioner spelar stor roll för husets uttryck.

- Förändra inte husets prägel genom att exempelvis byta från liggande fasspontpanel till stående locklistpanel, byta från locklistpanel till bredare lockpanel eller måla en tegelfasad.
- Tilläggsisolera (vid behov) på insidan, alternativt flytta ut fönstren så att de hamnar i liv med fasaden.
- Behåll ursprungliga dimensioner på knutar och foder, eller om dessa har förändrats återställ till ursprungliga dimensioner.

Många äldre hus har liggande fasspontpanel som ramas in av lister. Från 1920-talet blir stående locklistpanel vanlig.

FÄRGSÄTTNING

Oftast passar det bäst att det måla hus i de ursprungliga färgsättningarna, men det kan också bli fint med andra tidstypiska färger. En byggnadsantikvarie kan ge goda råd!

- För att få ett hållbart resultat av en ommålning är det viktigt att ta reda på vilken färgtyp huset är målat med. Valet av färgtyp till ommålningen bör styras av vad ytan är målad med idag, av både kulturhistoriska och tekniska skäl.
- För att vara säker på sitt val av färgsättning bör man göra provmålningar på minst en kvadratmeter stor yta.
- Använd linoljefärg vid underhåll av äldre hus med hyvlad panel. Uthus i grövre ohyvlat virke bör målas med faluröd slamfärg. Från 1900-talets mitt börjades även alkydoljefärger, akrylatfärg och lasyrer att användas.
- Olika kulörer har förekommit på fönsterbågar, -karmar och -foder under 1900-talets första hälft. Vid ommålning på äldre hus bör de äldre färglagren kontrolleras och ursprungliga alternativt tidstypiska kulörer användas.
- Färgborttagning genom blästring ska inte utföras på kulturhistoriskt värdefull originalpanel, eftersom detta skadar träet.

TAK

Takmaterial och takavvattning, men även takfot och vindskivor, är viktiga för husens karaktär. Om huset har särskilt höga kulturhistoriska värden bör originaltaket behållas så långt som möjligt, alternativt ersättas med ett i samma material som det ursprungliga. För övriga byggnader bör ett tidstypiskt material för byggnaden användas. Ursprungligt takmaterial inom bruksområdet är främst tegel. I Egnehemsområdet är det papp och tegel. Plåt med bandtäckning förekommer på en del av husen, liksom TRP (trapetskorrugerad plåt). Uthusens tak var oftast pappklädda. I villabyggelsen på Brännan är betongtegel, men även TRP, vanligt.

- Takets material, färg och form betyder mycket för uppfattningen av en byggnad. Byte av takmaterial, takavvattning och färg är därför bygglovspliktigt.
- Bevara takets egna speciella detaljer vid ändringar, om- och tillbyggnader.
- Ta i första hand vara på det befintliga taket och undersök om det går att byta ut skadade eller förstörda delar.
- Vid takbyte bör det nya taket läggas lika det befintliga eller återställas till ett alternativ som är tidstypiskt för byggnaden.
- För särskilt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör man sträva efter att bibehålla originaltaket om möjligt, eller om det inte finns kvar återgå till det ursprungliga utförandet.

Pannplåt och falsad skivplåt. Läs mer om tegeltak på sida 36.

Tips för fastighetsägare

1.

2.

3.

4.

5.

6.

FÖNSTER

Fönster med sin omfattning och färgsättning är en viktig del av husets karaktär. Det förankrar huset i en viss tid och arkitektonisk stil.

- Restaurera de befintliga originalfönstren om möjligt, eller om de inte finns kvar så återställ dem gärna till ursprungligt utseende.
- Behåll ursprungliga proportioner och tidsenlig färgsättning på både, karm och foder.
- Om man ska byta ut glas i ett fönster bör glas av samma tillverkningstyp väljas eftersom det annars syns tydligt att man blandat olika sorter.

7.

1. Småspröjsat fönster, typiskt för 1700-talet och nationalromantiken omkring 1900.
2. Korspostfönster, sent 1800-tal 3. Korspostfönster vanligt under tidigt 1900-tal (syns på flera hus i Egnahemsområdet).
4. Sexdelat fönster från cirka 1920–30 (också vanligt i Egnahemsområdet).
5. Tvådelat fönster med fast mittpost, vanligt omkring 1940–70.
6. 1970-talsfönster med sidoställd vädringslucka.
7. Tvådelat fönster med asymmetriska proportioner från 1960-talet (syns både på Brännan och i Egnahemsområdet).

ENTRÉER

Entrén är betydelsefull för husets intryck. Den har ofta enkel form och fina proportioner.

- Behåll och underhåll en entrédörr som är i original. Men om du måste byta, välj en med så likartad utsida som möjligt alternativt annan tidstypisk modell.
- Allmogерomantiska förstukvistar och snickarglädje passar inte på hus med funktionalistisk och modernistisk arkitektur, eller vice versa.
- För tiden stilenliga trycken och belysningsarmaturer bör om möjligt bevaras eller ersättas med liknande.

1.

1. Tidstypisk 1960-talsentré med tegelomfattning, sidoljus och smidesräcke.
2. Farstukvist med snickarglädje från sekelskiftet 1900.
3. Brokvist från det sena 1970-talet i allmogestil.
4. En 1970-talsdörr i oljad teak. Sidoljus med dekorglas och stilenliga armaturer.
5. Funkisentré från omkring 1930.

2.

3.

4.

5.

TEGELTAK Äldre takpannor är enkupiga, men sedan 1920-talet tillverkades även tvåkupiga pannor. Lerteglet åldras vackert och bör därför bevaras. Det har dessutom en närmast obegränsad livslängd så länge underhållet inte eftersätts. Betongpannor blev vanliga vid mitten av 1900-talet och är hårdare och starkare, men också tjockare och tyngre än lertegel. De finns i en rad kulörer, från tegelrött och brunt till grått och svart. Betongpannor kan liksom lertegel återanvändas om de hanteras med varsamhet. Pannorna kan efter ett antal årtionden få en tråkig yta vilket kan göra att man av estetiska skäl vill byta ut dem. Med tiden nöts betongen också ned och pannorna blir spröda. Underhåller man sina pannor regelbundet kan de dock hålla åtminstone i 60 år. På hus äldre än 1940 är materialet inte lämpligt men på yngre hus kan de vara ett alternativ till lertegel.

TRÄDGÅRDSMILJÖER

Till ett områdes och byggnaders karaktär hör också trädgårdarna. De är som regel stora och grönskande i Riksintrasseområdets villakvarter. Trädgårdarna har en mer öppen och sparsmakad karaktär i kvarteren från senare delen av 1900-talet.

- Vårda och bevara livskraftiga träd och tänk på återväxten. Välj gärna gamla sorter.
- Marklov kan krävas för trädfällning inom natur- och kulturhistoriskt värdefulla miljöer.
- Ett staket eller plank ska passa både huset och omgivningen. En byggnadsantikvarie kan ge tips på tidstypiska byggnationer.

UTHUS

Uthus är som regel, precis som bostadshus, utformade med omsorg och betyder mycket för karaktären i ett område. Det är viktigt att de underhålls och inte rivs i onödan.

- Nya komplementbyggnader bör alltid begränsas i storlek och ska placeras och utformas med anpassning till befintlig bebyggelse och omgivande miljö. Även mindre byggnader och bodar måste placeras och utformas med omsorg – material, form och färg ska samspela med den omgivande miljön.
- Det är viktigt att bruksområdets ekonomibygnader bevaras i sitt ursprungliga utseende.
- Uthusen inom de äldre delarna av Egnahemsområdet är oftast placerade vid inre tomtgränsen, gärna med ryggen mot grannens uthus, vilket bidrar starkt till områdets karaktär.
- Låt tidstypiska boddörrar, med t.ex. snedsträvade kryss, sitta kvar. Ju mer som sparas av byggnadsdetaljer, desto mer sammanhållen blir gårdsmiljön!
- Prefabricerade uthus med timrat utseende passar inte ihop med bebyggelse som uppförts före 1970-talet.
- Carport eller skärmtak för bil ska utformas med anpassning till befintlig bebyggelse.

UTVÄNDIGA ÄNDRINGAR OCH TILLBYGGNADER

Många tomter och byggnader har tidstypiska proportioner och arkitektoniska utformningar, ofta med höga kvaliteter. Det är viktigt att ta vara på dessa i samband med ändringar och tillbyggnader, så att de kan anpassas till husets och områdets karaktär.

- Tillägg och ändringar ska utgå från de befintliga byggnadernas placering, proportioner, dimensioner, form, färg och material och samspela till en god helhet. Till exempel kan förhållandet mellan sockel, fasad, fönster och takfot ha stor betydelse för en byggnads karaktär.
- En tillbyggnad på ett särskilt kulturhistoriskt värdefullt hus ska anpassas till och underordna sig det befintliga huset.
- Undvik att dela av stående panel med en tvärgående "midja" på vid fasadbyte, om huset inte hade en sådan innan.
- En inglasad veranda kan kräva särskild omsorg vid utformningen för att anses vara anpassad till den aktuella byggnadsmiljön.
- Vid större om- och tillbyggnader eller i särskilt känsliga miljöer kan det vara värt att anlita en arkitekt som kan bidra till bra planlösning och god anpassning.

En lång låg tillbyggnad i vinkel som genom sin form, färg och placering låter huvudbyggnaden tydligt dominera.

MER OM...

BYGGNADSVÅRD

- www.hallahus.se. Här finns tips, men också länkar till annan information och litteratur.
- Hålla Hus handbok. Byggnadsvård i norr. Red. Pernilla Lindström.
- Så renoveras torp & gårdar. Ove Hidemark m.fl.

ROBERTSFORS

Robertsfors bibliotek har många böcker och uppsatser om ortens historia och bebyggelse! Några exempel:

- Bruksmakt och maktbruk. Per Holmström.
- Historien om Robertsfors. Eric Forsgren.
- Robertsfors under efterkrigstiden. Från bruksort till centralort 1940-1995. Eva Vikström.

På Robertsfors Bruksmuseum, i brukets gamla sädesmagasin, kan man följa ortens utveckling genom föremål, texter och många bilder.

RIKSINTRESSEN, LAGAR OCH BESTÄMMELSER

- www.boverket.se
- www.raa.se/samhallsutveckling/riksintresse-for-kulturmiljovarden/

BILDFÖRTECKNING

Skellefteå museum: sid 24-27, 32-36, 38.

Västerbottens museum: sid 7, 8, 10 (Bertil Ekholtz), II (Sune Jonsson), 16, 18, 22, omslagets baksida.

Järnvägmuseet: sid 9.

Länsstyrelsen Västerbotten: sid 4, 5, 7, 14, 16, 20, 27 (nedre), 28, 29, 37, 39, omslagets framsida.

Folkrörelsearkivet Västerbotten: Ritning sid II.

Robertsfors kommun: Karta sid 13.

Lantmäteriet: Kartor sid 4, 6.

Robertsfors 1940.

KONTAKT

Robertsfors Kommun, 0934-140 00

Länsstyrelsen Västerbotten, 010-225 40 00

Länsstyrelsen
Västerbotten